

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/22/22-27>

Səfurə Cəfərova
Azərbaycan Dillər Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
safurajafarova@yahoo.com

AZƏRBAYCAN AUDİTORİYASINDA İLKİN MƏRHƏLƏDƏ İNGİLİS DİLİ TƏLƏFFÜZ VƏRDIŞLƏRİNİN AŞILANMASI YOLLARI

Xülasə

İlkin mərhələdə ingilis dili tələffüz vərdişlərinin aşılması üçün hər iki dildə oxşar samitlərin tələffüz məxrəcinin izah edilməsi çox vacibdir. Belə ki, Bütün insanlarda nitq orqanları eyni olsa da, ingilis və Azərbaycan dillərinin daşıyıcıları eyni samit səsləri fərqli şəkildə tələffüz edirlər. Ona görə də Azərbaycan auditoriyasında ingilis dilinin öyrədilməsinin ilkin mərhələsində samitlərin tələffüzünə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu məqalədə Azərbaycan dili daşıyıcılarının ingilis samitlərini tələffüz edərkən ortaya çıxan fərqlər müəyyənləşdirilir, onlarda bu tələffüz fərqlərinin aradan qaldırılması və müvafiq vərdişlərin aşılması yolları göstərilir. Məqsədlə yanaşı, nitq səslərinin əmələ gəlməsində müxtəlif artikulyasiya üsulları müşahidə olunur. İngilis dilində samit səslərin artikulyasiyasının öyrədilməsi metodlarına xüsusi diqqət yetirilir.

Açar sözlər: *fəal danışq üzləri, samit səslər, dilönü samitlər, dorsal samitlər, dişarası samitlər, dodaq-diş samitləri, burun samitləri*

Safura Jafarova
Azerbaijan University of Languages
Ph.D in Philology
safurajafarova@yahoo.com

Methods of teaching pronunciation abilities at the earlier stage

Abstract

At the earlier stage of teaching the English language in the Azerbaijani auditorium it is necessary to take into consideration the articulatory process of the English consonants. Though there are similar articulatory work of the organs of speech of the English and the Azerbaijani languages, there are differences in producing consonants. Therefore, special attention should be paid to the pronunciation of consonants at the earlier stage of teaching English in the Azerbaijani auditorium. In this article the differences that appear when the speakers of the Azerbaijani language pronounce the English consonants are determined, they show the ways of eliminating these pronunciation differences and inculcating the relevant habits. Alongside the purpose of different manner of articulating is observed in the production of speech sounds. Special attention is paid to methods of teaching of articulation of consonant sounds in English.

Keywords: *active speech organs, consonant sounds, forelingual consonants, dorsal consonants, apical consonants, labio-dental consonants, nasal consonants*

Giriş

Hər bir dilin özünəməxsus fonetik quruluşu vardır. Buna görə də ingilis dilini öyrənmək üçün bu dilin fonemlərinin tələffüz xüsusiyyətlərini mükəmməl bilmək lazımdır. Azərbaycan dilli auditoriyada ingilis dilinin tədrisi zamanı dil daşıyıcılarının ana dili səslərinin tələffüz xüsusiyyətlərini bilmələrinin çox vacib əhəmiyyəti vardır. İlkin mərhələdə ingilis dilinin tədrisi zamanı nitq səsləri müqayisəli şəkildə tədris edilməlidir. İngilis dili samit səslərinin Azərbaycan dilindəki oxşarları kimi tələffüz edilməsi xarici aksentin yaranmasına gətirib çıxardır. Odur ki, ingilis dili samit səslərinin artikulyator xüsusiyyətləri ətraflı şəkildə dil öyrənənlərə təlqin edilməlidir.

Etiraf etmək lazımdır ki, son illər ingilis dilinin tədris edilməsində tələffüz vərdişlərinin aşılmasına kifayət qədər əhəmiyyət verilmir. Bunun da nəticəsində tələbələrin tələffüzündə böyük xətalara yol verilir və ingilis dilində olan nitq səslərinin əksəriyyəti Azərbaycan dilindəki oxşarları kimi tələffüz edilir. Məsələn, ingilis dilindəki [t], [d], [r], [f], [v], [ʃ], [l], [n], [ŋ], [θ], [ð], [w] səsləri təhrif olunmuş formada tələffüz edilir. Belə ki, ingilis dilində tell [tel], sell [sel], man [mæn] və s. sözlər Azərbaycan dilindəki oxşarları kimi tələffüz edilir.

İngilis dilinin tədrisi zamanı ilkin mərhələdə nitq (danışiq) üzvləri haqqında ətraflı məlumat verilməlidir. Tələbələrin əksəriyyəti ingilis dilindəki səslərin Azərbaycan dilindəki oxşarları kimi tələffüz etdiklərindən tələffüz xətalарının yaranmasına səbəb olur. Azərbaycan dilinin fonetika ilə məşğul olan dilçilərdən Ə.Dəmirçizadə, A.Qurbanov, A.Axundov və başqaları nitq səslərinin yaranması və tələffüz edilməsi haqqında kifayət qədər fikir söyləmişlər.

Lakin ilk dəfə olaraq, görkəmli Azərbaycan fonetisti A.Axundov elektro-akustik cihazlar vasitəsilə Azərbaycan dilinə məxsus nitq səslərinin tələffüz xüsusiyyətlərini tədqiq etmişdir. Bunun da nəticəsində ingilis və Azərbaycan dillərindəki fonemlərin tələffüzündə mövcud olan fərqləri müəyyənləşdirmişdir.

İngilis dilinin tədrisində önəmli məsələlərdən biri şifahi nitqdə tələffüz vərdişlərinin aşılmasıdır. Belə ki, kifayət qədər söz ehtiyatına malik olan və qrammatik qanunları bilən şəxs üçün nitq səslərinin tələffüz edilməsi qaydalarını yaxşı mənimsəməyən tələbənin və ya dil öyrənənin nitqi anlaşılmaz ola bilər. Odur ki, hər bir dil öyrənən ingilis dili səslərinin tələffüz edilməsi mexanizmini düzgün mənimsəməlidir (Cəfərov, 2019: 48).

İngilis dilinin tədris edilməsinin ilkin mərhələsində müəllim nitq səslərinin yaranmasında iştirak edən danışiq orqanları və onların işi haqqında kifayət qədər məlumat verməlidir. Bunun üçün xüsusi diaqramlardan, tabloulardan istifadə olunmalıdır. Nitq səslərinin yaranmasında iştirak edən danışiq orqanları aşağıdakılardır: ağ ciyərlər, nəfəs borusu, udlaq, udlağın arxa divarı, səs telləri, ağız boşluğu, ağız boşluğunda yerləşən dil, dilin kökü, dilin arxası, dilin ortası, dilin yanları, dilin önü, dilin ucu, yumşaq damaq, dilçək, sərt damaq, dişlər (alt və üst dişlər), dişin kökü (yuvaqlar), dişin arxası, dodaqlar (alt və üst dodaq), alt çənə və burun boşluğu.

Dilin ön hissəsinin fəal iştirakı ilə yaranan samitlərə dilönü samitlər deyilir (Qurbanov, 2010: 79). Azərbaycan dilindəki [t], [d] dilönü samitlərinin tələffüz edilməsində dilin ucu üst dişlərin arxası ilə tam maneə əmələ gətirir. Bu halda dilin ucu dorsal vəziyyət alır. İngilis dilinə məxsus [t], [d] samit səslərinin tələffüz edilməsində isə dilin ucu üst dişlərin kökü ilə (yuvaqlarla) tam maneə əmələ gətirir.

Odur ki, tələbələr ingilis dilindəki [t], [d] samit səslərini tələffüz edərkən dilin ucu dişlərin kökünə deyil, dişlərin arxası ilə maneə əmələ gətirdiyindən ingilis dilindəki sözlər Azərbaycan dilinə məxsus [t], [d] samit səsləri ilə əvəz edilir və xarici aksentin yaranmasına səbəb olur. Məsələn, ingilis dilindəki take [teɪk], tea [ti:], date [deɪt], day [deɪ] və s. sözlər Azərbaycan dili aksenti ilə tələffüz edilir.

İngilis dilində	Azərbaycan dilində
dɪf	Diş
dɔ:	Don
ten	tən
tɪp	Tip

Azərbaycanlı tələbələr ingilis dilindəki [r] samit səsini tələffüz edərkən çətinliklə üzləşir və ingilis dilində olan sözləri Azərbaycan dilindəki sözlərlə əvəz edirlər. Yadda saxlamaq lazımdır ki, ingilis dilindəki [r] samit səsini tələffüz edərkən dilin ucu üst dişlərin kökünə doğru qalxır və tam maneə əmələ gətirmir, dilin ortası aşağı düşərək kakuminal vəziyyət, yəni “qaşiq içi” vəziyyətini alır.

İngilis dilində	Azərbaycan dilində
red	rədd
dri:m	Diri
draɪ	Quru
'veri	Vergi
raɪt	Rayon
traɪ	Tar

İngilis dilindəki dodaq-diş, sürtünən samitləri [f], [v] işarələri ilə qeyd olunur, onların birinci əsas xüsusiyyəti əzələ gərginliyində təzahür edir (Trakhterov, 1976: 59). İlk mərhələdə tələbələr ingilis dilindəki [f], [v] samit səslərini Azərbaycan dilindəki oxşarları kimi tələffüz edir, yəni üst dişlər alt dodağın iç nahiyyəsi ilə maneə əmələ gətirir. Əslində isə ingilis dilində üst dişlər alt dodağın çöl nahiyyəsi ilə maneə əmələ gətirir.

İngilis dilində	Azərbaycan dilində
film	Film
fæn	fənn
'fæktəri	Fabrik
qiv	Ver
hæv	Var
læv	Sevgi

İngilis dilindəki [ʃ] samit səsinə tələffüz edərkən dilin önü sərt damağın ön hissəsinə doğru qalxır və natamam maneə əmələ gətirməklə incə tələffüz edilir. Lakin azərbaycanlı tələbələr bu səsi Azərbaycan dilindəki oxşarlarının arxa sıra sait səslərdən əvvəl səsləndiyi kimi, yəni qalın tələffüz edirlər. Məsələn, “shock” sözündəki [ʃ] səsinə “şor” sözündəki [ʃ] səsi kimi, “shark” sözündəki [ʃ] səsinə “şar” sözündəki [ʃ] səsi kimi tələffüz edirlər.

İngilis dilində	Azərbaycan dilində
ʃo:	Şor
ʃɑ:k	Şar
ʃeɪm	Şey
ʃaɪn	Şahin
'mɪʃən	qəşəng

İngilis dilindəki [l] samit səsi əksər hallarda Azərbaycan dilində olan [l] samit səsi kimi tələffüz edilir, lakin bu səslərin tələffüz məxrəcində fərqli cəhətlər olduğundan onların səslənməsində də fərq özünü büruzə verir.

Azərbaycan dilindəki [l] samit səsinin tələffüz edilməsində dilin ucu alt və üst dişlərin qarşılaşdığı mövqedə olduğu halda ingilis dilində olan [l] samit səsinin tələffüz edilməsində dilin önü üst dişlərin kökü ilə maneə əmələ gətirir, dilin yanları isə aşağı düşür və səs yaranmış keçiddən süzülərkə xaric olur. Azərbaycan və ingilis dillərindəki sözlərdə [l] samit səsi artikulyator cəhətdən fərqli tələffüz edilir.

İngilis dilində	Azərbaycan dilində
'lɪl	Dil
læmp	Lampa
'teɪl	ləpir
leɪk	lələk
tel	Tel
sel	Sel

bel	Bel
dəl	Bal
bə:l	Bol

Görkəmli Azərbaycan fonetisti Ağamusa Axundov yazır: “n samiti t və d samitlərindən ağız üzlərinin iştirakına görə, demək olar ki, fərqlənir. Fizioloji fərq yalnız yumşaq damaq pərdəsinin vəziyyətinə görədir. Belə ki, n samitinin tələffüzü zamanı yumşaq damaq pərdəsi burun boşluğunun yolunu tutmur” (Axundov, 1984: 128). İngilis dilindəki [n] samit səsinin tələffüz edilməsində isə dilin ucu alviollarla (üst dişlərin kökü ilə) tam maneə əmələ gətirir və səs burun boşluğundan xaric olur (Babayev, Qarayeva, 2005: 57).

İngilis dilində	Azərbaycan dilində
toun	Ton
nən	Nar
'meni	nənə
sən	sən
mæn	mən
lənd	kənd
gən	On

Azərbaycan dilində qarşılığı olmayan ingilis dili samitləri istər fizioloji, istərsə də akustik cəhətdən Azərbaycan dilində danışanlar üçün ciddi çətinliklər törədir. Belə ki, onların bəzisini tələffüz etmək üçün azərbaycanlılarda heç bir məxrəc vərdişi yoxdur (Hidayətzadə, 1987: 13).

Azərbaycan dilli tələbələrin ən çox üzləşdiyi çətinlik ingilis dilindəki [ŋ] burun samit səsinin tələffüz edilməsindədir. Onlar, bir qayda olaraq, sözlərin sonunda [ŋ] səsinə sonra [q] səsinə əlavə edirlər.

İngilis dilində	Azərbaycan dilində
lən	lən(q)
rən	rən(q)
sən	sən(q)
sən	sən(q)
tən	tən(q)
rən	rən(q)

[θ] kar, [ð] cingiltili samitlərdir; 2. Dilönü, apikal; 3. Sürtünən kar; 4. Ağız samit səsləridir. Rus dilində belə səslər mövcud deyil. Natamam maneənin yeri dil ucunun və dişlərin arasındadır. (Leontyeva, 1980: 80). Azərbaycanlı tələbələrin də ən çox rastlaşdığı çətinlik [θ], [ð] samit səslərinin tələffüz edilməsindədir. Belə ki, bu səslər diş arası tələffüz edilməli olduğu halda onlar bu səsləri [s], [z] və ya [t] samit səsləri ilə əvəz edirlər. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, dildə olmayan bir səsi təqlid etmək yolu ilə daha asan tələffüz etmək olar.

İngilis dilində	Azərbaycan dilində
ðei	zei
ðem	zem
θɪŋk	sɪŋk
mɪθ	mɪs
mæθ	mæs
θæŋk	sæŋk və ya tæŋk

Azərbaycan dilli tələbələrin tələffüz vərdişlərinin aşılmasında çətinlik yaradan amillərdən biri də sözlərdə [w] samit səsinin tələffüz edilməsidir. Tələbələr, bir qayda olaraq, [w] səsini [v] səsi ilə əvəz edirlər. Bu çətinliyi aradan qaldırmaq üçün bu səsin tələffüz mexanizmini əsaslı şəkildə izah etmək və xüsusi təmrinlərdən istifadə etmək məsləhətdir. [w] samit səsinin tələffüz edilməsində dodaqlar azacıq irəli çıxır və yanlara çəkilməklə ondan sonra gələn sait səsi tələffüz etmək lazımdır. [w] samit səsi, bir qayda olaraq, sait səslərdən əvvəl təzahür edir.

İngilis dilində	Azərbaycan dilində
wi:	vi:
wen	ven
wai	vai
wɪʃ	vɪʃ
wel	vel

İngilis dilində tələffüz vərdişlərini aşılamaq üçün müvafiq fonetik çalışmalardan istifadə etmək lazımdır. Məsələn, [w], [ð] səslərinin düzgün tələffüzünü aşılamaq üçün belə bir fonetik çalışmadan istifadə etmək olar:

We wonder whether the wether will weather the weather,
 [wi: ,wʌndə | 'weðə ðə 'weðə wɪl 'weðə ðə ,weðə]
 Or whether the weather the wether will kill.
 [ɔ: 'weðə ðə ,weðə | ðə 'weðə wɪl ,kɪl]

Father, mother, sister, brother
 ['fɑ:ðə | 'mʌðə | 'sɪstə | ,brʌðə]
 hand in hand with one another.
 ['hænd ɪn 'hænd wɪð 'wʌn ə ,nʌðə]

Xarici dilin səmərəli şəkildə tədris edilməsi üçün əyani vəsaitlərdən istifadə edilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Orta və ali məktəblərdə xarici dilin tədrisində geniş istifadə edilən əyanilik, şagirdlərin və tələbələrin şifahi nitqinin inkişafına yaxşı təsir göstərir. Xarici dilin təlimi zamanı əyanilik prinsipi əsas götürülür (Tahirov, 1975: 23). Xüsusi texniki vasitə və əyani vəsaitlərdən istifadə etməklə Azərbaycan dilli tələbələrə ingilis dili tələffüz vərdişlərinin düzgün aşılmasına nail olmaq mümkündür.

Nəticə

İngilis dilinin mənimsənilməsi üçün onun Azərbaycan dili ilə müqayisəli şəkildə öyrənilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu müqayisə dilin bütün sahələri, xüsusən, fonetika, yəni səs tərkibi üzrə aparılır. Müqayisə olunan dillərin quruluşları müxtəlif olduqda onların öyrənilməsində çətinliklər meydana çıxır.

Azərbaycan auditoriyasında tədris olunan ingilis dili dərsləri göstərir ki, bu dili öyrənərkən tələbələrin qarşısına çıxan ən böyük çətinlik ingilis dilinin səs tərkibi ilə əlaqədardır. Hər iki dilin özünəməxsus spesifik samit fonemləri olduğu kimi ümumi şəkildə bir-birinin eyni olan səslər də ciddi keyfiyyət fərqlərinə malikdir.

Tələbələr həmin dilin samitlərini xüsusilə çətin qavrayırlar, odur ki, Azərbaycan dilli auditoriyada ingilis dili samit səslərinin tələffüz vərdişlərini aşılamaq üçün xüsusi təmrinlərdən və fonetik çalışmalardan istifadə etmək lazımdır.

Ədəbiyyat

1. Cəfərov, Ə., Cəfərova, S. (2019). İngilis dili tələffüz xüsusiyyətlərinin aşılınması üsulları. Bakı: ADU, Dil və ədəbiyyat, 192 s.
2. Qurbanov, A. (2010). Müasir Azərbaycan dili. I cild. Bakı: Elm və Təhsil, 452 s.
3. Trakhterov, A. (1976). Prakticheskiy kurs fonetiki angliyskogo yazika. Moskva: Visshaya shkola, 312 s.
4. Axundov, A. (1984). Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı: Maarif, 392 s.
5. Babayev, S., Garayeva, M. (2005). English Phonetics. Baku: Nurlan, 320 p.
6. Hidayətzadə, T. (1987). İngilis dili Azərbaycan auditoriyasında. Bakı: Maarif, 104 s.
7. Leontyeva, S. (1980). A Theoretical Course of English Phonetics. Moscow: Graduate School, 271 p.
8. Tahirov, A. (1975) Şifahi nitqin inkişafında əyani vəsaitin və texniki vasitələrin rolu. Bakı: Maarif, 131 s.

Göndərilib: 30.01.2023

Qəbul edilib: 01.04.2023